मार्गेण गच्छन्नपि नैवोदेता नास्तमेतेति चक्षुर्गोचरता-पत्तेस्तदत्ययस्य चाभावात् । तथाऽमरावत्याः सकाशाद्द्विगुणकालं सांयमिनीं पुरीं वसत्यतस्तन्निवासिनः प्राणिनः प्रति दक्षिणतः इवोदेत्युत्तरतोऽस्तमेतीत्युच्यते-ऽस्मद्बुद्धिञ्चापेक्ष्य तथोत्तरास्वपि पुरीषु योजना । सर्वेषाञ्च मेरुरुत्तरो भवति । यदाऽमरावत्यां मध्याह्नगतः सविता तदा सांयमिन्यामुद्यन् दृश्यते तत्र मध्याह्नगोचरो वारुण्यामुद्यन्दृश्यते । तथोत्तरस्यां प्रदक्षिणावृत्तेस्तुल्यत्वात् । इलावृतवासिनां सर्वतः पर्व्वतप्राकारनिवारितादित्यरश्मीनां सवितोर्द्ध्व इवोदेताऽर्वागस्तमेता दृश्यते पर्वतोर्द्ध्वच्छिद्रप्रवेशात्सवितृप्रकाशस्य । तथर्गाद्यमृतोपजीविनाममृतानाञ्च द्विगुणोत्तरोत्तरवीर्य्यवत्त्वमनुमीयते भोगकालद्वैगुण्यलिङ्गेन" छा०उ०भाष्यम् ।

उदयन पु० उद्+इ-ल्यु । १अगस्त्ये मुनौ, कुसुमाञ्जलिप्रभृतिग्रन्थकारके २उदयनाचार्य्ये च ।"व्यातेने किरणावलीमुदयनः" द्रव्यकिरणावली । अयञ्च आत्मतत्त्वविवेकादिनानाग्रन्थकर्ता । ३वृषभराजे "उदयनमिवानन्दितवत्सकुलम्" काद० ४वत्सराजे च । वत्सराजचरितञ्च बृहत्कथायां विस्तरेण वर्णितम् । "प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान्" मेघ० उद+इ-भावे ल्युट् । ५उदये न० "पूर्वतः सागरस्येव चन्द्रस्योदयनं प्रति" भा०भी०५८अ० "एषा युक्ते परावतः सूर्य्यस्योदयनादधि" ऋ० १,४८,५, "सप्तर्षीणाञ्चोदयनमादित्यस्य" शत०ब्रा० १३,८,१९ । ६समाप्तौ च "सैषा त्रिवृत्प्रायणा त्रिवृदुदयना" ता०ब्र०२, १५,३ त्रिवृत् ऋग्नवकम् उदयने समाप्तौ यस्याः" भा० ।

उदयनीया स्त्री उदयने समाप्तौ विहिता तन्निमित्तत्वेन तत्सम्बन्धिनी वा छ । समाप्तिनिमित्ते १इष्टिभेदे "गार्हपत्य उदनीयामाचरति" आश्व०श्रौ० ६,४,१,१, नेदमादिषु मार्जनमर्वागुदयनीयायाः" ४,२,६, । चरुमेक्षणबर्हिर्निदधात्युदयनीयायै" कात्या० ७,५,१६, । अवभृथादुत्थाननिमित्ते २अतिरात्रे पु० "हस्तावेवोदयनीयोऽतिरात्रः" शत०ब्रा० १२,१,३,२,अवभृथादुदेत्योदयनीयेन चरित्वानुबन्ध्यस्य पशुपुरोडाशमनु दैविकानां हवींषि निर्वपति" ९, ५,१,३४।"प्रायणीय एवातिरात्रे युञ्जन्त्युदयनीये विमुञ्चन्ति" । "अथो यथा प्रायणीयेऽतिरात्रे समिधेनीरुनूच्य ब्रूयादुदनीयएवातोऽनुवक्ताऽस्मीति" ९,४,४,१५,१६

उदयवेला स्त्री सूर्य्यस्य तत्किरणस्य वा उदयस्य वेला समयः । १सूर्य्योदयकाले २अरुणोदयकाले च "माघेमास्यसिते पक्षे रटन्त्याख्यचतुर्द्दशी । तस्यामुदयवेलायां स्नात्वा नावेक्षते यमम्" म०त०यमः। "उदयवेलायाम् अरुणोदयवेलायामिति" म०त०रघु० । शा०ति० उक्ते ३भूतानामुदयसमये च भूतोदयशब्दे विवृतिः ।

उदयान्तर न० उदयस्योदयज्ञानार्थम् अन्तरं यत्र । सि०शि० उक्ते ग्रहाणामुदयज्ञानार्थं संस्कारभेदे उदयशब्दे विवृतिः ।

उदयास्तसूत्र न० "क्ष्माजे द्युरात्रसममण्डलमध्यभागजीवाग्रका भवति पूर्वपराशयोः सा । अग्राग्रयोः प्रगुणमत्र निबद्धसूत्रं यत्तद्वदन्ति गणका उदयास्तसूत्रम्" सि० शि०उक्ते क्षितिस्वाहोरात्रवृत्तसम्पातयोर्बद्धे सूत्रे

उदर न० उद्+ऋ-अप् । १जठरे नाभिस्तनयोर्मध्यभागे । "दश स्थानानि दण्डस्येत्युपक्रम्य "उपस्थमुदरं जिह्वा हस्तौ पादौ च पञ्चमौ । चक्षुर्नासा च कर्णौ च धनं देहस्तथैव च" मनुः । "मस्तकोदरपृष्ठनाभिललाटनासाचिबुकवस्तिग्रीवाइत्येता एकैकाः" शरीरविभागे सुश्रुतः । "उदरञ्च गुदौ कोष्ठौ विस्तारोऽयमुदाहृतः" या०स्मृ० । "उदरेऽन्नपक्तिः" शत० ब्रा० ८,६,२१,३ । "उदरं पारिमाति मुष्टिना" "सदसत्संशयगोचरोदरी" नैष० आधारे अप् । २युद्धे । ३मध्यभागमात्रे च "ताम्रोदरेषु तरुपल्लवेषु" रघुः "लतादिविहितोदरे" अम० "कुसुममिव पिनद्धं पाण्डुपत्रोदरेण" शकु० उद्+दृ-अप् पृषो० दलोपश्च, उदरस्थत्वाद्वास्योदरशब्दवाच्यता "तात्स्थ्यात्तद्धर्म्मताभ्याञ्च तत्समीपतयाऽपि च । तत्साहचर्य्यात् शब्दानां वृत्तिरुक्ता चतुर्विधा" भा०प्र०उक्तेः। ४उदररोगे । उदररोगनिदानादि सुश्रुते उक्तं यथा "अथात उदराणां निदानं व्याख्यास्यामः । धन्वन्तरिर्धर्मभृतां वरिष्ठो राजर्षिरिन्द्रप्रतिमो बभूव । ब्रह्मर्षिपुत्रं विनयोपपन्नं शिष्यं शुभं सुश्रुतमन्वशात्सः । पृथक् समस्तैरपि चेह दोषैः प्लीहोदरं बद्धगुदं तथैव । आगन्तुकं सप्तममष्टमञ्च दकोदरं चेति वदन्ति तानि । सुदुर्बलाग्नेरहिताशनस्य संशुष्कपूत्यन्ननिषेवणाद्वा । स्नेहादिमिथ्याचरणाच्च जन्तोर्वृद्धिं गताः कोष्ठमभिप्रपन्नाः । गुल्माकृतिव्यञ्जितलक्षणानि कुर्वन्ति घोराण्युदराणि दोषाः । कोष्ठादुपस्नेहवदन्नसारो निःसृत्य दुष्टोऽनिलवेगनुन्नः । त्वचः समुन्नम्य शनैः समन्ताद्विवर्द्धमानो जठरं करोति । तत्पूर्व्वरूपं बलवर्णकाङ्क्षाबलीविनाशो जठरे हि राज्यः । जीर्णापरिज्ञानविदाहवत्यो वस्तौ रुजः पादगतश्च शोफः । सङ्गृह्य पार्श्वोदरपृष्ठनाभीर्यद्वर्द्धते कृष्णसिरावनद्धम् ।